

EMANUEL STRNAD, *Kabinet pedag. věd ČSAV, Praha.*

VÝVOJ VĚCNÉHO UČIVA V ČESKÝCH SLABIKÁŘÍCH

Naše nejstarší slabikáře, podobně jako soudobé cizí slabikáře, počínaly abecedou. Když dospělí naučili děti abecedu, luštili s nimi texty modliteb, jež následovaly v slabikářích. Tak i abeceda Husova, dochovaná v rukopise Třeboňském, obsahovala Výklad Otčenáše. Tradice náboženského obsahu slabikáře dochovala se do konce XVIII. století. Výstižně ji charakterisuje název jednoho z nejstarších slabikářů původně vydaného v Prostějově roku 1547 pod názvem *»Slabikář Český a jiní Křesťanského náboženství počátkové, kterýmžto věcem dítky křesťanské hned z mladosti učeny býti mají«*. Podle Jungmanna tento slabikář vydán ještě v Praze roku 1613 a posléze v Litomyšli 1728. (1) Josef Kubálek odvozuje z obsahu starých slabikářů, že bývaly začátkem naučení křesťanského náboženství, dávaly klíč ke čtení bible i ostatních náboženských tisků, takže vlastně cílem jejich bylo uvádět děti do života náboženského. (2)

Tradicionální typ feudálního slabikáře přes reformní pokusy přetvořiti jej na učebnici čtení nezměnil v podstatě jeho ustálenou podobu, což konstatuje i historik německého elementárního čtení H. Fechner. V Německu stejně jako u nás jen velmi zvolna vyvíjel se slabikář na prvopočáteční učebnici mateřského jazyka, neboť po celá staletí býval konfesionálním abecedářem, slabikářem (Fibel). (3) Ještě počátkem minulého století dožívají u nás poslední staré slabikáře a na Slovensku v církevních školách se užívaly až do první světové války. To je nám dokladem staletého trvání feudálního slabikáře, v němž badatelé zjišťují svěrázný způsob duchovního života našich předků i rozšíření literární znalosti mezi naším lidem, což v celé šíři stopovali u nás autoři monografie *Naše slabikáře*, Praha 1924. To měl patrně na mysli Jan Jakubec, když vytýkal novým osvícenským slabikářům uniformující vzhled, který jim dávala osvícenská škola, jež normovala lidové vzdělání po nové koleji. (4)

Osvícenský stát přebral od církve péči o vzdělání lidu z důvodů hospodářských. S tím souvisí výrazný pedagogický utilitarismus státní školské politiky. Možno jej sledovati na slabikářích upravených pro potřebu t. zv. nižších tříd pracujících. V nich nadále vegetuje staré slabikovací schema s náboženským obsahem. Pro vyšší stav městský používá se v hlavních školách německý »Fibel« s odbornou methodou hláskovacího čtení (die Lauticrmethode), která se u nás ujímá v německých školách přičiněním prvního ředitele pražské normální školy Amada Schindlera (1742—1782). Obsah těchto německých slabikářů emancipoval se od starého konfesionálního obsahu. (5) České slabikáře pro triviální školy byly ústupkem poměrům, v nichž převládaly praktické tendence. V nich je počátek učby jazykové v mateřském jazyce a i ve věcném učení. Tento vývoj budeme stopovat.

Nejstarší státem schválený slabikář z r. 1775 byl vydán ještě pod barokním názvem: *»Slabikář, obsahující v sobě způsob, jak se dítky mají učit písmeny znáti, slabikovati a čísti«*. Ku prospěchu škol v císařských královských zemích. V Praze 1775, nákladem školního učení. V textové části má modlitby, neboť se drží staré tradice náboženských slabikářů. V dalším vydání už jako *»Slabikář pro školy*

v císařsko-královských zemích (Praha 1810) vedle modliteb jsou krátké mravní naučení a malé povídečky o ctnostných dětech. Tomuto genu jsou věnovány »Malé povídačky pro městské školy« v c. k. zemích, vydané v Praze r. 1816 nákladem skladu normálních škol podle vídeňské předlohy přeložené Alešem Pařízkem. Byla to dodatková četba s normálním obsahem pro českou mládež v první a ve druhé třídě. V tu dobu František Jan Tomsa upravuje vídeňské slabikáře do češtiny i s domácí náplní věcnou, což se poznává na názvosloví »*Slabikáře pro sedlské školy*« v c. k. zemích z r. 1819 a poněkud stručnější »*Slabikář pro městské školy*« z r. 1821 v c. k. zemích, jež popsal a zhodnotil Otokar Kádner.¹

Tomsův znalecký podíl na jazykové úpravě obou slabikářů se jeví v poznámkách s odkazy na Dalimila, Veleslavínův slovník, posléze ve srovnávacích odkazech na příbuzné obraty polštiny, chorvátštiny a ruštiny, což prozrazuje jeho erudici. Posléze má i onen pedagogický bystrozrak, o němž mluví Kádner, neboť vytváří ve slabikáři názvosloví pro části těla, domácí dům (dveře, síň, sklep, schody, světnice, komora, stěny, okna, ochoz, kuchyně, špižirna, kamna, ohniště, komín, půda (hůra), střecha, záchod). Podobně stodola, chlív, kůlna, pluh, brány, postroje či pochvy pro koně, ohlávky anebo nádoby na voly, dobytek, drůbež se všemi podřadnými výrazy. Také námět domácí zvířata je takto vyjádřen: *Dobytek. Krávy bučí. Vůl a býk řvou. Hřebec řehce. Osel hýká. Ovce bečí. Koza mečí. Prasata chrochtí. Slepice kdáčí. Kohout kokrhá. Hus štěbetá. Holub vrká. Kočka mňouká neb mňučí. Pes štěká. Každé zvíře jinak křičí.*

Další celky se dotýkají smyslových dojmů: *Slyším ušima. Vidím očima. Citím nosem. Okouším svrškem úst. Čiji po všech údech.* Počínaje cvičením 18 začíná šest kapitol z domácího života na venkově v řeči vzaté z úst našeho lidu; uvedme 21. kapitolu *Z jara na zahradě* str. 28—29. »Z jara se podívá mačka do zahrady. Zaryje rejčem hnůj, srovná hrubou zem hráběmi, pak tam naseje všelijakého semene. Na jeden záhonek naseje salátového semene, na jiný zelného, na jiný mrkve, na jiný kapustového semene. Sadí cibuli a sem i tam ředkev, okurky, bob, zahradní hrách a víc podobného. Tak nabudeme všelikého vařiva do kuchyně. — Jím rád zelené vařivo. Budu pilně nosit vodu v kropící konvi, a budu pomáhat zalévat, aby mohly zeliny dobře růst. — Otec opravuje plot. Slepice a husy prolezou, vyhrabí semeno a oškubí zeliny. Zlí pacholíci vlezou také rádi do zahrady. Otec se dívá po stromích, kde se housenky v listí zapředly. Obeře jich chomáče, dříve než housenky vylezou. Požraly by listí a květ na stromích. Otec nadělá sem i tam dolů (díry) do země, nasází stromků do nich, a přikryje zas kořeny zemí. Zeptám se ho, kdy mám stromky zalévat, aby dobře rostly.«

Stejně zajímavý a původní výraz nové češtiny je ve *Slabikáři pro městské školy*

¹ Kádnerovi se podařilo vyvrátit Jakubcův názor (Pedag. rozhledy, IX. 1899, str. 388), že naše obrozenecké učebnice jsou doslovné překlady vídeňských předloh. Dokládá to textem, z něhož je patrné, jak náš upravovatel rozváděl látku samostatně a přibližoval jí chápavosti českého dítěte dobrým českým výrazem; »*patrně je ten' o rámeček vynále'em českého skladatele, vynálezem, jenž svědčí o zvláště pronikavém jeho pedagogickém bystrozraku*«. [6] Tímto upravovatelem byl spolupracovník Dobrovského, úředník tiskárny normální školy, spisovatel František Jan Tomsa, který na rodném Turnovsku v obci Mokré si ověřoval názvosloví domácího selského života, což je podstatnou součástí Slabikáře selského. V r. 1804 vydává Tomsa knihu o českém slovese »*Über die Bedeutung, Abwandlung und Gebrauch der českischen Zeitwörter*«, kde na str. 196—214 překládá část čítanky P. Offermanna *O přirozených věcích*, kde vytváří názvosloví pro školní vyučování reálné. Má tam i rozpravu pro českou mládež upravené.

v čís. král. zemích z r. 1821, který byl přetiskován až do r. 1848. Od kapitoly 24. je souvislý text, a sice přicházejí slova a později i celky o částech těla, o domácím nábytku, o kuchyňském a stolním nádobí, o šatstvu a oděvu, o smyslech a vnímání; o pořádku školáka ve škole, školák doma; z jara, v létě, na podzim, v zimě; učil jsem se ve škole počítat, vím také, jak se měří a váží. Cvičení 31. jedná o *životě školáka doma*. »Když přijdu ze školy domů, pozdravím hned svých milých rodičů, svých bratří a sester, své školní věci položím na své místo. Prosim své milé matky o chléb. Pohraji si. Zeptám se matky, nemám-li co dělati. Po práci vezmu zase svou knížku do ruky. Opakuji, čemu jsem se ve škole naučil. Čtu, co se bude zejtra ve škole čísti. Má matka mi něco vypravuje. Já ji pozorně poslouchám. Má sestra musí být všude při matce. Matka při tom pořád pracuje. Skládá šaty. Prohlíží je. Spravuje, co jest roztrhaného. Zašívá košile, punčochy a ručníky. — Dámť pak pozor, abych tolik neroztrhal, a tak matce práce nepřidával. Jest i ohyzdné, jsem-li otrhán. — Otec jde po své práci, — vydělává peníze, abychom měli co jíst. Peníze, které matka vydává, jsou také od něho. Často přichází unavený domů, přivětivě jej pozdravuji. Ptá se i matky, jak jsem se choval. Vesele se na ni podívám, neb činím všecko, co jí na očích vidím.«

Velmi obsáhlá jsou vyprávění o řemeslech, jejich řadu zahajuje sedlák a mlynář, za nimi následují řadou řezníci, myslivci, rybáři, zahradníci, sadari; dále městští řemeslníci: kloboučník, kožišník, cajkář a soukeník, jirchář, knoflíkář a pasíř a stříbrník. Neopomenuti ani punčocháři, koželuzi, švec, zedník, kameník, i nádeník; další pak stavebníci cihlář, pokryvač, truhlář, potěrač, sklenář a zámečnick i posléze hrnčíř neb kamnář. Následují řemeslníci pro domácí nádobí a nářadí: bečvář (bednář), konvář; kotleř, kolář, sedlář, řemenář, provazník, řešetář.

Nezajímavější část městského slabikáře jest část o *dětských hrách* (str. 39—50), jež začíná takto: »Otec neb matka dovolí mi někdy také hráti, když jsou totiž spokojeni se mnou. Hraji rozličné hry. Ale nic mě to netěší, sám-li hraji. Rád se obveseluji se svými bratřími nebo sestrami, nebo žáky, neb s dětmi našeho souseda. Hraji rád, co oni chtějí hráti. Hráváme ale jen ty hry, kterých nám rodičové dovolili.« Následují všemožné hry tehdejší mládeže, jako hra o kuzelky, na myslivce, s míčem, s drakem, jízda na hůlce, s obručí, hra s kamennými kuličkami nebo ořechy; závody v běhu; hra na zástavy (fanty), houpání na houpačce (nikoli léztí na stromy); hra na řemeslníky, na mžukanou, házení míče z perí; předávání zpráv — na posly (nehraje se v karty). Loutkové a stínové hry. Na kuchaření s nádobíčkem. Varují se nebezpečných her, jako je klouzání na ledě, hra s noži, vidličkami, sklenicemi, kordy, puškami a hlavně hra s ohněm. Neházejí kamením nebo sněžnými koulemi; neohání se nikdy divoce školními knihami.

Posléze slabikář je ukončen mravními naučeními, jež jsou předváděna v obrázcích jako příběhy. Tak »Tereška popadnouc otce za ruku, vyšla s ním za bránu k louce, na které natrhala kvítí. Vypráví si o kvítí s otcem, že nikdo nemůže takový kvítek učiniti, ani zahradníci — bez tvůrce.« Deisticky se povznáší mysl dítek k Bohu. Podobně se vedou k přívětivosti a zdvořilosti k čeládce, ke svornosti se sousedy a ke snášlivosti se sourozenci a spolužáky: »Nevolte si zlých přátel, pomáhejte chudým a potřebným, buďte pravdomluvní, nemstěte se za zlé skutky, chyby své napravte a odproste! Nebeť, co není vašeho. Ani zvířatům neubližujte svévolně.«

Jak patrně, osvicenské slabikáře rakouské v naší domácí úpravě byly s hlediska své doby zaměřeny utilitaristicky; svým racionalismem podbarveným deisticky

bez dogmatismu usilovaly o prakticky laické školení mládeže pro život. Hledaly novou formu podání, aby se přiblížily chápavosti mládeže svým filantropismem, jenž byl ještě spíše naivní a sentimentální, neboť mu scházelo psychologické zaměření. Přesto v přehojné učební látce, jež přináší souvislé texty těchto slabikářů, jest již možno zjistiti zárodek základního učiva, a to v části, v níž se popisně orientuje mládež o svém těle, o smyslech, o nejbližším okolí v přírodě a ve společnosti. Sem patří částečně i partie o řemeslech a živnostech, jež byla koncipována pod vlivem Komenského Světa v obrazech.

Přehled po věcném obsahu slabikářů nám dává nahlédnout, jak vládní režim normoval vyučování a výchovu již od stupně elementárního. Osvícenský slabikář přinášel látku pro vzdělání dětí selských poddaných. Slabikář pro městské školy poněkud rozšiřoval obsah učiva se zřetelem k tomu, že se děti budou později vyučovat na německých hlavních školách. Vesnický kantor měl za úkol toliko opakovat text slabikáře, aby se mu žáci naučili nazpaměť. Vysvětlování a výklady nebyly mu svěřeny, ba zapovídaly se mu, neboť je měl konati toliko kněz nebo lépe kvalifikovaný městský učitel, jak je to stanoveno školním řádem uveřejněným v Methodní knize. (7) Ale ani na městském učiteli se mnoho nepožadovalo při věcném výkladu. Aby alespoň to, co se čte v minucích (v kalendářích) ve škole osvětloval, aby se nešířily pověry. Tím zapuzuje pošetilé předsudky, aby nevědomý dítky zbavovaly se směšných strašidelných představ. Příští měšťanů měli tak získati základ svého vzdělání prospěšného pochopení znalostí potřebných pro dobré vedení řemesel, dílen a rukodílen. (8)

Forma osvícenského slabikáře byla ještě nevyvinutá. V části souvislé četby jsou však vybraná poučení vzatá z praktického života. Tato poučení vlastně nahrazují učivo. To byla norma pro vzdělání malých dětí podle slabikáře. Nacházíme tam již účelný výběr slov, který ještě není didakticky zpracován, aby učitel přiměřeně mohl ho použít. Pro vývoj českého slabikáře je to poučné, neboť okruh tohoto poučujícího materiálu pro věcné vyučování stává se podkladem českého typu elementární čítanky. Jak patrně, osvícenská oficiální pedagogika nebyla s to stanovit učivo a tím normy pro elementární vyučování. Pouze co v tom směru mohla učitelé poskytovat, byla t. zv. normální metoda, jejíž podstatou bylo mnemotechnické zapamatování textu slabikáře. Tento utilitarismus žil z iluzivní představy, že to, co dítě přečte, okamžitě si zapamatuje a porozumí tomu a uchová si to až do dospělého věku, aby se podle toho řídilo jako rolník nebo řemeslník. Pedagogika z konce XVIII. stol. zůstala státi tak na mechanických normách a nedovedla řešit školní práci. Teprve v době předbřeznové novočeská poesie v prostoduchých říkankách, bajkách a veršovankách našla cestu k dětem, aby učivo na ně působilo. Otázka učiva v slabikářích jest vlastně problémem základu elementárního vzdělání, které se vyvíjelo velmi složitě po celé XIX. století, a to z větší části mimo okruh slabikáře. V slabikářích se nám uchovala oficiální norma, kterou stát dával, aby se do písmene splňovala. Úkol přiblížit text slabikáře dětem připadl Karlu Vinařickému, který vytvořil vhodné texty dětí poutající při hláskovací metodě od samého počátku.²

² Již roku 1838 v »České abecedě aneb malého čtenáře knížce první« nastoupil Vinařický tuto cestu, která se v prvopočátečné praxi s malými dětmi dobře osvědčila. Vystihl, jak na nepatrných námětech z dětského života lze vkládat zrněčka prvního poučování, které ve formě rytmické poesie utkvějí v mysli mládeže. V tom duchu pracoval pak po dvacet let ve dvou *Kytkách básniček* z roku 1842, aby posléze v *Čítance malých* z roku 1850 dospěl k tomu výsledku, že bylo od té doby již jasno, co jest učivem pro nejmenší děti. To, co Komenský

Počátkem padesátých let vyzval Vinařického Jos. Wenzig, školní rada nad českými školami za ministra Lva Thuna, aby sestavil čítanky pro české školy. Vinařický ujímá se této práce zprvu na slabikáři za pomoci týnského učitele Petra Stuchla, s nímž činil přípravy i k methodickému průvodci. Hotový Slabikář, tištěn zprvu roku 1852 jako rukopis, po dvou letech je uveden do škol. Jako předlohu obdržel Vinařický rakouské učebnice čtení od Theodora Vernalekena (Erstes Sprach — und Lesebuch) a »Fibel« Moritze Alexe Beckera, autora jazykových učebnic a čítanek pro Dolní Rakousy. Jako obratný veršovec pro mládež Vinařický vnesl původně do čítanek i do slabikáře živou, rytmickou, prostičkou mluvu, která napomáhala mládeži, aby si osvojila poetické příběhy blízké dětskému životu.

Vinařického *Slabikář pro katolické školy* nahradil starší slabikáře pro selské a městské školy. Tímto slabikářem teprve se ujalo hláskování v českých školách. Zásluhu o to také mají vykladači jeho textu František Tesař, Josef Eačkora, Vincenc Bíba, Josef Walter, Fr. J. Řezáč, P. Daneš a jiní. Původní průtažné hláskování bylo těžce překonáváno povětšinou jenom mechanicky a na špatném textu. O toto překonávání se přičiňovali P. František Jabůlka, P. Josef Votýpka, učitel Václav Kalenda z Vlkavy i pražský učitel Frant. Studený. Teprve koncem let třicátých a počátkem let čtyřicátých dostalo se hláskování na vyšší úroveň řádným postupem na vybraném textu, a to přičiněním Jana Vlastimila Svobody a hlavně vlivem Vinařického »*České abecedy*« z r. 1839 a »*Čítanky malých*« v definitivní úpravě, jež byla natolik zralá, že dovoľovala, aby jí učitelstvo přejímalo do hromadné praxe.

Kvalita Vinařického Slabikáře nejlépe vynikne při srovnání se »*Slabikářem pro dědinské školy*«, vydaným v Praze roku 1852 podle německé předlohy, který se však v Čechách neujal. Látka je tam abstraktní a v počátcích dbá se pouze fonetické obtížnosti bez ohledu na význam. Souvislé celky jsou obtížné a dětem vzdálené, skoro vylučně morální a náboženské (O Bohu. Zlý Kain. Vít před školou, ve škole a po škole. Nábožný Jan. Výstrahy: Podle svatého písma. Zdržuj jiné od zlého. Dávej dobrý příklad. Buď svorný. Nepokradeš. Mluv vždy pravdu. Cti starý věk.) Naproti tomu Slabikář Vinařického odlišuje se nejen velkými typy

v Informatoriu školy mateřské tak klasicky předznačil, a to, co Jan Svoboda ve Školce na Hrádku zkoušel po stránce didaktické, to se podařilo Vinařickému literárně zachytit v uvedených publikacích. Můžeme zjistit v některých lekcích, že navazuje na domácí tradici, tak třeba v poučení o živnostech [9] i v rýmech o pěti smyslech. [10] kde v mistrné formě hravě rýmované prosy seznamuje mládež s učivem, které ji poutá, jež pochopuje a které působí i blahodárně na její vzdělání a výchovu. Šel přitom také cestou pamětného osvojení textu, ale nebylo to již mechanické memorování, neboť bylo živé bez suchopárnosti. Ještě dnes tyto texty jsou svěží a uchovaly si původní důraz básnického slova, které zbystruje vtip dětského poznání. Není sporu o tom, že v době předbřežnové původní čítanková produkce Vinařického měla svou hodnotu jak poetickou, tak i do určité míry didaktickou. Pouze vyučovací způsob soustředěné praxe Jana Svobody podle »*Školky*« byl tenkrát didakticky plodným přínosem k tvorbě české elementárky národní školy. Uznával to i Vinařický, doporučuje Svobodu učitelstvu, aby jeho »*Školku*« měli nejenom v rukou, ale i v hlavě a v krvi.[11] Vinařického čítanky pro nejmenší čtenáře byly vhodné pro běžnou praxi, kde se také ujímaly, kdežto Svobodova »*Školka*« měla vysoký nárok na didaktické umění učitelovo, a proto Svoboda upravil »*Malého čtenáře*«, aby přispěl aspoň vhodnějšími texty ke čtení. Z těchto textů byly nejoblíbenější Svobodovy dvoj- a čtyřverší s výchovnou pointou.

Předchůdkyní Slabikáře pro katolické školy byla tedy Vinařického »*Čítanka malých*«, Praha 1850. (Druhé opravené vydání *Abecedy české aneb malého čtenáře* knížka první z r. 1839.) Jan Jakubec hodnotil tyto tisky co šťastně a přístupně zveršované skladbičky pro českou mládež v době předbřežnové, kdy byl nedostatek původní literatury pro mládež.

písma, ale vždycky konkrétními výrazy pochopitelnými dětem od první lekce. Jeho text je dokladem zpracované a v praxi vyzkoušené látky, kterou bylo možno s úspěchem napodobit, což se také stalo u všech zkušenějších učitelů.

V době předbřeznové byly původní čítanky Vinařického přínosem oproti Chmelovým Bajkám pro děti z let 1818—1820. V letech padesátých za konkordátu byly přizpůsobeny bachovské reakci a tím se staly nástrojem reakční školské politiky v Čechách. To je patrné při stopování obsahu Slabikáře Vinařického, jenž později po r. 1864 jako *První čítanka pro obecné školy* se užívá až do let osmdesátých. Po celou tu dobu zůstává obsah jejich podstatně nezměněný. Třebaže ideologicky přežily tyto čítanky vývoj našeho národního školství, nelze jim nepřiznati obsahovou uměřenost a přístupnost. V Slabikáři se to projevuje zvláště v oddíle souvislé četby, v čítance věcného a názorného učení: *Cvičení smyslu a řeči* (Stof zur Ausschaung). Shrnuje do čtyřiceti skupin slova souřadná v okruhu jedné představové skupiny, na příklad 1. Kniha, tabule, papír, černidlo (inkoust), pero, rafika (písátko), olůvko (tužka), křída, pravitko. 2. Stůl, stolice, lavice, podnož, skříň, zrcadlo, postel. 7. Chléb, polévka, maso, zelenina, máslo, sýr, ovoce, koláče, zemčata (brambory).

V podstatě jedná se o názvy známých věcí, které se řadí do skupin, aniž se uvádí jejich souhrnné jméno (nábytek, nářadí, šatstvo, potraviny, nápoje, nádoby, části těla, plodiny hospodářské a p.). S tím souvisí kapitola nazvaná *Číslo*: počet údů lidského těla, dny, hodiny, váhy, míry, délky; číslovky a peníze. Dále *Jaké věci jsou?* podle barvy, tvaru, povrchu, jakosti hmoty a srovnávání: Kámen je hrubý, písek drobný. Silnice je široká, stezka je úzká. Řeka je hluboká, potok je mělký. Dub je vysoký, keř je nízký. Následuje *Kdo co činí?* Pták létá. Ryba plave. Červ leze. *Jak se něco činí, jak se něco děje?* Veliký zvon zvučí temně, zvoneček cinká jasně. *Kam? Kdy? Kde?* Rak leze nazpátek. Ráno bývá studeno. Sklep je dole, loub (půda) nahoře. *Proč? K čemu?* Než odejde matka do kuchyně, připíná si zástěru, proč asi? K čemu jsou klíče? *Čítanka* s celistvými články v druhé polovici slabikáře má výrazně rýmovaná poučení o smyslech: *Vidím. Slyším. Mluvim. Hrávám. Chodím. Cítím.* Mají tendenci mravně ukázněující, někde podnětnou, jak patrné: *Chodím. Nohy mám, a na nich pevně stojím, že bych padnul, toho se nebojím; v chůzi a běhu pozor dám, a daremně neskákám; zpřima, jako voják chodím, v blátě se marně nebrodím.*

Další články mají příběhy z dětského života buď příkladného nebo odstrašujícího, jak patrné už z nápisů: Zvířátka také cítí. Dobře číň bližnímu svému. Poslouchej. Buď ochotný. Buď upřímný. Neodkládej. Nezlob se! Mluv vždy pravdu! Tak se chovej! Převážně je však i u Vinařického tematika nábožensko-církevní jako Pastýřové u jeslí a více jiných. Některé epizody jsou podány v rámci přírodního námětu: *Medvěd a včely. Liška a kachna* a pod. jako je *»Ptáček v zimě: Kdo to klepá venku. Hleďme modrý ptáček na našem okénku sedí ubožáček.«* — *»Vlaštovička: Aj, ty vlaštovičko milá, kdes tak dlouho lítala? zda jsi hnízdo opustila a je prázdné nechala!«* — *»Kvítky: Na louce se třeptí z jara nové kvítí, žluté, modré, červené a rozličně barvené. Odkud se to všecko vzalo.«*

Poměrně málo byly zpracovány věcné partie o orientaci v okolí a o počasí a podobné učivo z přírodovědy: Den a noc, týden, měsíc, rok. Sucho. Bouřka. Jihnutí. Poslední vydání slabikáře jako *První čítanka pro obecné školy* po této stránce učinila určité zlepšení původního textu, čemuž nasvědčují názvy článku: *Dobrý počátek. Půjdu do školy. Co je ve škole? Co děláme ve škole? Co děláme doma? Co*

*vidíme v domě? Kdo staví dům? Co je v zemi? Rostliny. Květy. Sucho. Hmyz. Mra-
venci a včely. Hlasy ptačí. Ptáci. Zvířátka také cítí. Zvířata domácí. Zvířata plachá
a dravá. Zvířata ve vodě. Počet živočichů.*

Třebaže nelze upřítí Vinařického čítankám dobrou literární úroveň, která se projevuje v krátkých episodách s vtipnou pointou, pokud se týče methodického přístupu k věcné jazykové stránce neměl samostatného pojetí. Proto buď řadil slova do skupin, nebo ve větné celky s určujícími přívlastky. V pozdějších vydáních redakce slabikáře vypracovala už okruhy věcného poznávání ze školního i domácího života žákovy, přírody i společnosti, v čemž byl patrný vliv pokročilejší praxe, jež u nás nastala. V Havelcově »Škole« r. 1854 František Tesař rozebíral úlohu názorného vyučování jako nového předmětu v I. třídě obecných škol, kde podrobně na příkladech osvětloval podstatu této praxe; požaduje skriptologický postup čtení se psaním. Kriticky komentuje i články ze Slabikáře, což vzbudilo nelibost Vinařického.³ Jeho námitky proti schematicky abstraktní soustavě věcného německého učení byly oprávněné, leč sama jeho básnická rutina nepostačovala k didaktickému propracování věcné části slabikáře; učinil k tomu pouze náběh, který byl dořešen částečně teprve v dalších vydáních od členů redakce slabikáře. Proto možno ve vývojovém přehledu konstatovati, že Vinařického pojetí

³ Tesař se domníval, že příběh o Karličkovi vzat ze Scherrova Unterricht in der Primarschule, ačkoliv Vinařický jej přijal z rakouského Beckerova slabikáře Fibel für die kath. Volksschules. Z Vinařického Korespondence, kde je patrna nelibost Vinařického tlumočená do Vidně Josefu Jirečkovi, [12] kdy pod dojmem důkladných Tesařových článků ztratí důvěru v didaktickou svou kompetenci sestavit průvodce učitelstvu ke Slabikáři. Učitelští praktikové se osvědčili povolanejší k tomuto úkolu, neboť už r. 1859 vydal Josef Valter *Výklad slabikáře a čítanky* pro I. třídu, kde na svou dobu instruktivně podává dobře ucelený komentář pro vyučování. O dvě léta dříve hradecký učitel preparandistů Tomáš Vorbes upravil překlad Franze Hermanna *Die Unterklasse* z r. 1855 a úředně jej vydal ve školním knihoskladu v Praze jako *Vyučování v první třídě* (Praha 1857). Byl to Denzelův postup uspořádaný pro popis nejbližších věcí. Vinařický nesouhlasí s teorií tohoto soustavného názorného vyučování pro jeho theoretickou abstraktnost, jež v praxi dopadá násilně a přemrštěně. [13] Vorbes uznává však Tesaře za povolaného našeho vykladače slabikáře. [14]

V letech šedesátých učitelstvo požadovalo revizi čítanek a slabikáře. Proklamovalo právo na spolupráci při jejich skládání. Tak v článku »*Naděje oprav čítanek pro obecné školy*« (Škola a život, V. 1863, str. 145) čteme: »I u nás musíme navykati čítanky těm k skládání dávati, kteří tomu dobře rozumějí a znají.«

Na podzim roku 1863 zahájeny práce komise pro opravu českých učebnic z podnětu školních úřadů. Komisi vedl školní rada Pátek s Vinařickým za účasti kněží P. Frosta, P. Kratochvíla a učitelů Štěpána Bačkory, Bíby, Řeháka, Valtra a K. Amerlinga.

Štěpán Bačkora učinil návrh na svolání veškerého pražského učitelstva k pracovní poradě o zlepšení čítanek. Vinařický připomenul k tomu, aby se zlepšovací návrhy dokládaly vypracováním dobrých textů za texty vyloučené. Při úpravě hájil Vinařický souvislost článků věcných vedle mravoučných. Komise doporučovala střídání článků věcných s mravoučnými. Požadovány pravdivější příklady pro příběhy ze života. Články obsahově složitě doporučovány do druhé čítanky. Valter navrhoval zkrácení přírodopisných článků. Úpravou slabikáře podle uvedených návrhů pověřen kněz P. Kratochvíl.

Namísto valné pracovní schůze učitelské objevuje se v tehdejších časopisech kampaň zaměřená k revizi čítanek; v Národní škole r. 1864 (II. str. 24—30) čteme rozbor slabikáře: »*Vinařického školní slabikáře a jeho opravcové*«, kde se navrhuje vypustit pouhé snůžky slov bez významu a pak titěrné a nepravdivé příběhy. Lépe by jistě prospěly články obsahově střizlivé a vážně poučující. Chválí se články: zvířata domácí, lesní a polní, zvířata vodní. Hmyz. Rostliny zahradní, rostliny lesní, rostliny polní. Zeminy a kameny. Ruzy a kovy. Země a p. Novou teorií učebnic vypracoval posléze Ant. Tille: »*Úvaha a návrh, kterak říditi knihy čítací a učebné*.« (Škola a život XIX, 1873, str. 180—225); čítanka má být učebnicí čtení s literárním obsahem bez reálií.

slabikáře mělo svůj klad v dobrých rýmovaných člancích, jež podporovaly plynulé memorování. V praxi však vlastní látka věcného učení teprve postupem času zlepšována vlivem příkladné praxe našich dobrých metodiků. Vinařický se správně varoval popisného balastu, jakým bylo třeba přeplněno »Počáteční vyučování ná-zorné« od Aloise Vocela (Praha 1850), Třebaže methodicky nepokročil nad pojetí Jana Svobody »Malého čtenáře« z r. 1840, formálně i obsahově jsou jeho práce vyvážené, takže nabyl jeho Slabikář takové obliby právě za konkordátu; byl používán i na Slovensku ve vydáních pro katolické i evangelické školy. Avšak mezi prvním vydáním Vinařického Slabikáře z počátku let padesátých a posledním z konce let sedmdesátých jest značný rozdíl v zpracovanosti. — Není to však odklon od minimální učební látky, neboť se týká spíše formy než didaktické tendence, která je důsledně konservativní.

Když Vinařický byl pověřen sestavením úředně schváleného *Slabikáře pro katolické školy*, publikovaného 1854, neuplatnil v něm jádro svých dřívějších čítanek pro nejmenší čtenáře. Censura biskupů ostrážitě dbala na konkordátní duch slabikáře s nízkou minimální obsahovou náplní. Mimo to byl Vinařický vázán schválenými rakouskými slabikáři. To nám vysvětluje, proč značnou část zaplňují pouhé snůšky slov pro potřebu: *Cvičení smyslů o řeči*, ačkoliv neměly spojení s vlastním skutečným názorem. Také otázky směřující k odpovědím byly pro formální cvik při kladení přívlastku a postrádaly zpracování konkrétní náplně. Až teprve oddíl Čítanky se souvislými články přináší rýmované články kratší a delší. Delší články jsou však převážně mravoličné a až v druhé řadě věcné. Vinařický nešel tedy svou vlastní dobrou cestou osvědčeného poety pro nejmenší mládež, ale dal se po stopách Pařízkových »*Malých povídek pro nejmenší čtenáře*.« To nám vysvětluje zpátečnickou povahu Vinařického Slabikáře, který ani tak nepostrádá svěží a lehké formy, v níž se byl Vinařický mistrně osvědčil. V konkordátním vydání slabikáře je bohužel nepatrný počet původních rýmovanek Vinařického na thema obecně vzdělavatelné, jako jsou: Vidím, Slyším, Mluvím, Hrávám, Chodím, Cítím. Ptáci. Vlastovička. Počet živočichů. Kvítí. Den a noc. Týden, měsíc a rok. Sucho. Bouřka. Jihnutí (tání). Jejich tendence jest vlastně přípravou pro vysloveně nábožensko-mravní články (Svatý František Saleský. Pastýřové u jeslí. Tři svatí králové. Dvanáctiletý Ježíš. Ježíš, přítel dítek. Svatý Mikuláš. Modlitby.) (Viz I. příloha Vinařický Slabikář.) Jak patrně, vzdělavatelné články postrádají souvislé osnovy a jsou ve vleku morální tendence doby konkordátní. Ve srovnání s čítankami Řezáčovými z let padesátých až šedesátých, jež mají také tendenci náboženskou, postrádáme v slabikáři Vinařického vlasteneckého ducha, který byl záměrně potlačen, ačkoliv v prvých Vinařického tiscích proniká zřetelně. Ovzduší konkordátní školy dávalo Slabikáři pro katolické školy výrazně konservativní povahu. Přesto však podařilo se Vinařickému upravití texty přiměřeně, takže vyhovovaly hromadné praxi, v níž se ujímala metoda hláskového čtení. Proto by nebylo nespolehlivé podceňovat dobový význam Vinařického Slabikáře, který vhodně napomáhal pospolitosti hromadného vyučování svými dobrými texty, jež vystřídaly texty staré, podle nichž se žactvo při slabikování pouze vyslýchalo.

Během čtvrtstoletí Slabikář katolický zastaral, i když čítanková komise jej upravovala, doplňovala, zlepšovala, k čemuž Vinařický spíše přihlížel, neboť nebyl metodik a z nezbytnosti byl nucen připouštět, aby o textu slabikáře rozhodovala. Nelibě nesl tuto účast, které nemohl zabránit zvláště když Fr. Tesař v Havelcově Škole publikoval podrobné výklady a doplňky k textu slabikáře. kde odborně

informoval učitelstvo o metodice čtení a výkladu obsahu slabikáře. Chatrná obsahová stránka věcná přinutila Tomáše Vorbesa roku 1954—57, aby komentoval jak metodu čtení, tak i výklad textů za pomoci německých průvodců Hermanových. Posléze Josef Walter, učitel čekatelů v Budči, roku 1858—59 podal podrobný *Výklad slabikáře a čítanky pro první třídu obecných škol* v císařství rakouském (část první 1858, část druhá 1859, Praha). Možno tudíž bez předpojetí uzavřítí úsudek o slabikáři Vinařického, že nepokračoval ve své původní vlastenecké a pokrokové činnosti, jakou byl zahájil v *»České abecedě«* a v *»Čítance malých«*. S tím je v souhlasu i kritický přehled Jana Nerudy na katolický slabikář Vinařického, že byl brzdou jazykového učení odtrženého od domácího života. To bylo tím více neblahé, že tento stav byl udržován v elementárce na těchto znovuydávaných slabikářích po celé čtvrtstoletí, což neopominul Jan Neruda prarýčovat ve fejetonu už v r. 1867.⁴

Když vyšel první slabikář po nových školských zákonech v r. 1869 jako *Čítanka pro školy obecné*, díl I. od Jana Štastného, Jana Lepáře a Josefa Sokola v Praze r. 1878 v C. k. skladu školních knih, současně vychází i *Methodické připomenutí* k I. dílu nové české čítanky pro školy obecné i měšťanské od uvedených autorů. Připomíná se tam, že vedle článků mravoučných čítanka má ve své osnově články přírodovědné, jež jsou povahy obecně vzdělávací a sice z okruhu těch nejobyčejnějších znalostí, které děti s sebou již přinášejí z domova do školy. Při věcném výkladu těchto článků učitel tyto znalosti vyloží a urovná, aby obohacovaly jazyk žactva. Autoři průvodce rozřídí je na *popisy věcí, vyprávění ze života přírody a poučení o užitečnosti a škodlivosti přírodnin*. K tomu se váží krátké básničky, říkadla a hádanky; doporučuje se, aby věcný výklad nerozrušoval plynulost čtení, které nemá být mechanické. Pozorování a řízená rozmluva učitele s žáky, při níž se vyvozuje popis věcí, má předcházet ve vhodné situaci. Někdy postačí, aby učitel toliko ukázal jmenované předměty; jindy namísto příliš podrobných popisů jest případnější vyprávění učitele. Přitom se lépe hodí oživovati obecné znaky bez podružnosti, neboť tím se snadněji a patrněji přiblíží přírodnina nebo zjevů přírodních. Užitek a škodu přírodnin nebo jejich ochranu a hubení škůdců zhusta žáci sami postihují ze své vlastní zkušenosti.

Methodické připomenutí z roku 1878 přináší prvou theorii věcných výkladů čítankových článků v elementárce. Vytykají výslovně patřičné články k *popisu věcí*: Tělo moje. Části obličeje. Části lidského těla. Čichám, okouším. Mluvím. Kůň. Křemen. Nerosty. Den a noc. *Vyprávění učitele*: Očima pozorujeme. Rostu. Myslím, mluvím, jsem člověk. Zvířata také cítí. Den a rok. Jablň, stromy. Posléze jsou to *výzvy pro ochranu přírody a pro společenské chování venku*: Budu se umývatí. Čiň dobře bližnímu. Výstrahy pro nepozorné všetečné děti. Jak pes slouží člověku. Užitek zvířat čtvernohých. Co z rostlin se vyrábí. Užitek nerostů. Ptáček v zimě.

Popisné články jsou v této čítance sestavovány v souvislosti dobře osvědčeného rýmování textů Vinařického Slabikáře, jak patrnó z těchto ukázek: *»Ruce moje, Zde ruka, pět prstů na ní; ta pravá, ta levá s loktem a dlaní. Teď malé ruce*

⁴ Jan Neruda, Z loňska přesunutá polemika (Kniha feuilletonů z roku 1867 Léta persekuce, str. 17—18): *»P. kanovník má vůbec veršovníckou svou houpačku, kterouž v podivné spletenosti má za samého poetického Pegasa, až příliš rád, a když nechce jeho verše žádný dorostlý člověk číst, vnucuje je i jméno své ve famosních čítankách nevinným myslím dětským, jimž se konečně ty hračky a rýmy přece snad líbí.«*

ještě ší hrají; až budou silnější a k dílu schopnější, práce dost nadělají.« *»Nohy moje. Nohy mám a pevně stojím; že bych padl se nebojím. V chůzi, běhu pozor dám, bez potřeby neskákám. Zpřima jako voják chodím, v blátě nikdy se nebrodím.«* *»Slyším. Víím, kdy je hluk a kdy ticho. Víím, kdy zvon zvoní, kdy hudba se rozléhá, kdy kolo vrzá, kdy vůz rachotí, kdy voda šplouchá, kdy otec mluví, kdy dítě pláče. Víím to vše, protože slyším. Slyším ušima. Mám sluch. Kdo sluchu nemá, je hluch.«* Příkladem praktického článku je *»Co z rostlin se vyrábí«*. O stromy lesní pečují lesníci, o rostliny v zahradách zahradníci, o rostliny na poli rolníci. Ze zrna obilného mlynář mele ve mlýně mouku, kroupy, krupici, jáhly. Z mouky pekaři pekou chléb a housky. Z ječmene sládcí dělají slad. Ze sladu a chmele vaří se pivo. Z bramborů se dělá škrob a vyrábí líh. Z cukrovky vaří se v továrnách cukr. — Podobně je sestaven článek *»Užitek nerostů«* nebo *»Užitek zvířat čtvernohých«*. Naproti tomu přiměřenější formu má dramatický rozhovor *»Jak pes slouží člověku«* a *»Člověk a skřivánek«*, jež se thematicky důsledně vážou na čítankový sloh Vinařického. (Viz příloha I. Šťastný, Lepař, Sokol: Čítanka). Autoři navazují na způsob rýmované čítankové prosy.

Období čítanek Šťastného, Lepaře a Sokola spadá u nás do ovzduší přebujelého methodického formalismu, kdy na příklad ústředním problémem slabikáře bylo, má-li se používat písma stožatého nebo ležatého. Učebná osnova po školské novele ustaluje v r. 1885 úkol elementární třídy na cvičení v nazírání na věci a ve správném o nich mluvení, počínajíc od věcí dětem známých. Rozmlouvání o tom, co se četlo. Říkati z paměti snadné veršované články z čítanky. Tato norma osnov v podstatě se spokojovala s učením starých katolických čítanek, proto i tyto nové čítanky ve vydání o osmi dílech nepřekračují příliš daleko starý rámec konkordátního slabikáře Vinařického. To nepostačovalo nárokům tehdejší domácí buržoasie, což se patrně zračí i v koncepci soukromě vydávaných elementárních čítanek od Fr. Jos. Řezáče, G. A. Lindnera a Jana Petráka.⁵

Konservativnost Vinařického Slabikáře zasáhla i do osudu dalšího slabikáře, který vyšel v roce 1877 jako rukopisný návrh redakce Jana Šťastného, Jana Lepaře a Josefa Sokola pod titulem *První čítanka pro školy obecné* v Praze. (15) Autoři měli vážný úmysl orientovati věcné vyučování v slabikáři podle nejobyčejnějších úkazů povahy přírodovědné. Skutečně tyto výklady zařadily do pokusného vydání slabikáře. Pravděpodobně recense zmařila jejich zařazení do schváleného vydání *První čítanky*.⁶

⁵ Autoři vyhýbali se úřednímu pojetí slabikáře už v titulu. Jejich předchůdce byl F. J. Řezáč. Proto r. 1859 vydává anonymně Frant. Jos. Řezáč *»Čítanku maličkých na způsob Slabikáře«*, ku pomoci veřejným a soukromým učitelům. V roce 1866 ji přepracoval s Karlem A. Bulířem na *»Štěpničku«*. První učení a cvičení milé mládeže československé.« Po obsahové stránce Řezáč podává v těchto čítankách už na elementárním stupni celý obor školní vlastivědy, která nebyla v podobně živé úpravě v čítankách. V roce 1880 G. A. Lindner mistrně vypracoval věcné učivo ve své *»Knize maličkých«*, první čítance. Člení ji účelně na čtyři oddíly: A. Dítě, škola a smysly, B. Bůh, člověk, zvířata a věci, C. Mravnost, D. Rozdělení času a dodatky. R. 1896 vydal v Jičíně vlastním nákladem Jan Petrák *»Novou čítanku pro školy obecné«*, která je sice členěná podle pořadu probíraných písmen abecedy, ale vlastní svojí strukturou methodicky zpracovaných článků patří k nejlepšímu, co se u nás v tom oboru vytvořilo. Podařilo se mu spojit do sevřeného útvaru krátkého článku logiku učiva dětským způsobem chápaného. Oba tyto způsoby, jak Lindnerovy soustavností, tak Petrákovy specifické řeči dětí elementárky, nenacházíme už v žádné čítance prvopočáteční. Této výše nedosahuje ani obsahově účelná První čítanka na základě psacího čtení od Josefa Klicpery z r. 1892, jež byla upravena podle Jos. Heinricha (Schreib-Lese-Fibel).

Vypuštěné články byly záměrně plánovány se zřetelem k přírodovědnému, takže narmnoze přesahovaly rámec elementárního vyučování, jak tomu nasvědčují názvy ssavec, obojživelník, hmyz a pod. Kdyby byly zjednodušeny, mohly posloužit jako charakteristiky jedinců. Proto se mohla většina článků stylisticky upravit, aby vyhovovala požadavkům elementárního učiva a nebyla zatížena terminologickou přítěží. Autorům se skutečně jednalo o postup věcného vyučování nikoli o vyučování ve vlastním slova smyslu přírodovědném.

Recensní řízení První čítanky z roku 1877 vymýtilo přírodovědné články a autoři slabikáře se spokojili nepatrnou náhradou v článcích sice věcných, ale s převahou tendence mravoučné. Na příklad rýmovánka o holubičce, o člověku a skřivánku a pod. Skutečně věcně poučných článků ponechán nepatrný počet (Křemen. Nerosty. Užitek nerostů), v nichž jsou poznatky přístupné pro žactvo elementárních tříd. Naproti tomuto mizivému zbytku vybrána z Vinařického celá čtvrtina idylických říkanek z původní jeho tvorby z období, kdy jeho poesie byla přínosem pro mládež. Byla to rehabilitace Vinařického jako spisovatele vlastenecké poesie proti Vinařickému jako autoru konkordátního katolického slabikáře. Návrat k předbřeznovému Vinařickému je dokladem toho, jak vídeňská zpátečnická školská politika dusila u nás samozřejmý požadavek, aby mládež byla vzdělávána poznatky o reálné skutečnosti, v níž žila. Viz příloha I. Štastný, Lepař, Sokol: Čítanka. Vymýtila tyto prvky obecného vzdělání ze slabikáře, aby udržovala souvislost s feudálně absolutistickými tendencemi výchovy s filantropickým nátěrem («Srdéčko mi tluče v tělíčku, to mám ráda otce, matičku.» «Vojtěch rozlomil chléb ve dvě a větší kus dal chlapci, řka: Na, dones ten kus sestře a řekni, že jí ho přeji ze srdce.»).

V tu dobu německé slabikáře pěstovaly běžně věcný obsah při souvislém čtení, jak je uvedeno (viz příloha II. Klicpera I. čítanka) i úprava Heinrichova »*Schreib-Lese-Fibel*« ve zpracování Josefa Klicpery v »*První čítance*« z roku 1889 má důkladnou osnovu věcných námětů, jež vycházejí od popisu lidského těla až po přírodu na venkově. Třebaže to byla soustava formálních cvičení k názornému vyučování bez valného ohledu na přiměřenost dětské chápavosti, přece tím byla

⁶ Úvodní metodický rozbor slabikáře otisknutý tam pod titulem: *Slovo o první čítance, jak čteme v odstavci O věcném výkladě slov v podstatě je shodný s citovaným už Metodickým poznamenaním. Doporučuji učitelé, aby uvedl v souvislost slova, která se vyskytují v poučné části slabikáře, totiž aby si pro jejich spojení vypracoval postup věcného učení. Předně má děti seznamovati s obsahem slov na předvedeném názoru podle obrazu nebo nákresu. Poněvadž je vyprávění učitelovo nejvydatnějším prostředkem při vyučování, bude zavčas pamatovati na to, aby v rozmluvě s dětmi podal žactvu popis i výklad, takže by nemusel narušovati souvislou hodinu čtení. Nesouvislé výklady zhusta narušují tuto celistvost vyučování, neboť nelze v rychlosti seznamovati žactvo s věcnou podstatou učení. Autoři záměrně navrhli účelný postup pro věcné učivo, ale recensní řízení vyloučilo skoro napořád tyto články rukopisného vydání. To pak vedlo autory k tomu, že pokračovali do značné míry v konkordátním slabikáři a místo účelného přírodovědného učiva zabředli opět do mravoličných episod, úvah a výkladů. Tím byl původní plán nového slabikáře zkomolen a čtenář Metodického poznamenaní nemohl porozuměti pokynům, které ho instruovaly, jako by v slabikáři skutečně byly články reálného obsahu. Uvedeme názvy vypuštěných článků: Z První čítanky pro školy obecné, Praha 1877:*

Str. 60, č. 13, *Části krku, trupu a nohy*, str. 61, č. 15, *Jak údy svými pohybují*, str. 64, č. 21, *Štín*, str. 67, č. 26, *Hodiny*, str. 69, č. 31, *Rostu, jím, dýchám*, str. 70, č. 34, *Jsem živ*, str. 74, č. 41, *Ssavci*, str. 76, č. 43, *Ssavci polní a lesní*, str. 81, č. 50, *Kohout. Ptáci*, str. 82, č. 53, *Které ptáky znám*, str. 86, č. 62, *Kapr. Ryby*, str. 87, č. 63, *Žába. Obojživelníci*, str. 88, č. 66, *Moucha*, str. 89, č. 67, *Hmyz*, str. 91, č. 72, *Šeřík. Keře*, str. 92, č. 73, *Pryskyřičník, Květiny*, str. 93, č. 75, *Zeliny*, str. 93, č. 76, *Žito. Obilí*, str. 95, č. 78, *Hřib, Houby*.

zajištěna reálná základna elementárního vzdělání. Tak třeba v článku Tělo člověka (Der Körper des Menschen) vyjmenovává se řada tělovědných termínů, jež metodicky bylo by možno zpracovat až na vyšším stupni. Rukopisný návrh prvé čítanky z roku 1877 měl přiměřenější kratší články vhodné pro prvoučnou praxi: Tělo moje. Části hlavy. Části obličeje. Části paží. Ruce moje. Nohy moje, v nichž se hravým způsobem děti seznamují s vlastními údý.

Když tyto a podobné články byly vyloučeny ze slabikáře a pěstována starým způsobem omšelá morální tendence, znamenalo to, že se úředně nivelisovala školní praxe, aby se v ní nadále zaostávalo. Nutno loyálně uznat, že již Vinařický se zdarem používal dramatického seznamování dětí s nejbližším okolím, pokud se malých dětí dotýkalo. Jeho následovníci a spolupracovníci v Prvó čítance pro obecné školy domýšleli a propracovávali didakticky tento způsob hláskového čtení, v němž rytmická prosa se dobře osvědčovala. Vinařický naproti popisnému zdůrazňování substantiv využíval ve svých říkankách slovesných výrazů, které dodávaly jeho článkům aktivní ráz (na příklad: Jak údý svými pohybují). Tento způsob byl na hony vzdálen statickému německému názornému učení, jaké k nám uváděl Alois Vocel Počátečním vyučováním názorným pro mládež (Praha 1850). Vinařický mistrněji vybíral látku tím, že se zmocňoval určitých typických situací, v nichž místo poučování podněcoval dětskou aktivitu hravým opakováním rýmovaného textu i dramatickými pohyby. V tomto způsobu možno spatřovati přínos k dobré tradici elementárního vyučování na Slabikáři v počátcích hláskování.

A právě v tomto směru pokračoval i Frumar ve svém slabikáři z roku 1898 jednak výběrem námětů, ale i jejich vhodnou úpravou v souvislé a pro děti zajímavé celky. Proto skoro od počátku jsou souvislé celky. Již u písmene »ú, ů« jsou celky: »máme lesy u lomu — u lesů se láme.« Při písmenech »k, l«: »luka u lesa se kosí — u lesa (kukačka) kuká: kuku!« Při ukázkách důsledně se vychází od vět, které spolu souvisí. »Koza leze do zelí — raci lezou dozadu — zima vane od vody — nůše dává se na záda — lípa má zase mízu — na voze vezou zelí — na poli máme meze.« V článcích se využívá slovesného děje. Na příklad: Kos: Jan má kosa — má ho velmi rád — kos umí volat: Jene, Jene, kampak?, ven, ven? Podobně o zajíci: Byla mlha — zajíc vyšel si na jetel — rád tu mlásá — ale zrno nejlí — pak sedl si na drnu — zajíc se lidí bojlí — zajíc se lekl a utekl.

Jak patrnó, Frumarovi se podařilo naléztí novou oblast pro hláskovací výuku čtení s novými, zcela jednoduchými motivy. Od dob Vinařického našel opětně slabikář novou zlepšenou skladbu, prostou, jednoduchou, a to psychologicky dětem blízkou. Zračí se to výrazně v pěkných celcích, které mají naivní poesii lidového výrazu, z něhož je čerpáno. Doklady o tom jsou patrný v článkách: Pekař. Kovář. Náš pes. Žabka. Ukolbavka. Co ptáci pějlí. Šneku, šneku. Hra s prsty. Koleda. Tleskej rukama! Foukej, foukej, větríčku! Hra na raky. Lenivý. Až já budu velká. Zato však v další části poučného a zábavného čtení zůstal jen nevalný zlomek, který začíná znárodnělou říkankou: »Cestička do školy přes louky po poli« — z níž vane ještě ovzduší konkordátního katolického slabikáře. V lepším literárním rouchu skrývá se stará morální tendence s nepatrným učebním minimem.

Průvodce k Slabikáři mluví o osvojení zásoby známých slov a dovednosti cvičení v řeči: (16) Prospěje to prý koncentraci vyučování. Doporučuje se pěstovat účelné vyjadřování myšlenek u dětí. K tomu se používá povídek ze života zvířat i příhod z dětského života. Také národních říkadél a hádanek.

Podle tohoto Průvodce k Slabikáři (z r. 1899, str. 15) věcný obsah má se od po-

čátku pěstovati tím, aby žáci slova osamocená odívali ve vhodné a krátké věty. Učitel se dotazuje a žáci odpovídají v konkrétních větách slovy, jejichž význam chápou; v příkladu rozvrhu učiva ze »Slabikáře« na měsíce stanoví se články určené k memorování a k vyprávění; naučné partie zcela opominuty (str. 23). Cituje se pak výnos zemské školní rady z r. 1898, jenž zdůrazňuje potřebu cvičení v řeči po osvojení zásoby slovní. Ústní vyjadřování myšlenek jest plným právem stanoveno jako úkol jazykového vyučování v první třídě. K tomu slouží říkadla národní, líčení ze života zvířat a povídky ze života dítek — postrádáme přitom vlastní věcný základ elementárního učiva, na kterém teprve lze dávat mládeži příležitost k souvislé a samostatné řeči.

Páteří celé skladby Frumarovy elementární čítanky je díkce blízká řeči malých dětí ovlivněná lidovou poesíí. Nalezen styl, který byl šťastným protějškem Alšovým ilustracím. Jeví se to i v nepatrných maličkostech, v libozvučnosti věty: »Pěnice pje na lípě. Sově zas na věži se líbí. Ráno se ozývá pěnice. Zajíc běží z lesa ven. Běž, zajíčku, běží pes.« Je to nemalý pokrok proti otřelým frázím slabikářovým, neboť tyto obraty jsou vzaty ze živé řeči lidové a zapadají do okruhu dětského života. Proto také vhodně si zvolil autor výňatky z literatury od klasických autorů, jakým je Tolstoj nebo Čelakovský. Přitom však obsahově zůstává na úrovni dětské zkušenosti, která je literárně podchycena.

Naproti tomu nalezneme málo článků obsahově tak podnětných, v nichž by se rozvíjela dětská zkušenost po stránce věcného poznání, aby se četbou zpracovávala. Skoro napořád všechny náměty zůstávají v rámci literárního podání v dobré formě i s přihlednutím k dětské zvědavosti. Jen ojediněle se nalezne však článek, který by aspoň částečně vyhovoval výchovně vzdělavatelnému úkolu elementární četby. Tak třeba výklad o tom »Co se líhne z housenky?« »U zahradníka na okno vylezla housenka. Celý den tam seděla, ani se nehnula. Odpoledne druhý den housenka už tam nebyla. Udělala se z ní pupa. Visela tam dlouho. Chlapci nalezli tam po čase motýla. Vedle něho byla prasklá pupa jako uschlá slupka. Vylíhl se z ní motýl.« Tento episodický námět má v sobě zajímavé a poutavé učivo. Ve Frumarově slabikáři jsou rozhodně zábavné články, postrádají věcně vzdělavatelné náplně, vystačují po té stránce náladovým líčením. Na příklad: *Bouřka*: »Byla velká bouřka. Vítr skučel, blesky se křižovaly a hrom burácel. Matka rozsvítila svíce a všichni se modlili.« Obdobně je složen článek *Vítr*. »Chlapci se přeli, kam vítr fouká. — Chlapec naslinil prst a kde ho větrem chladil, odtud foukalo.« Nebo článek *Husy*: »Husy sedly na vodu a plovaly. Na vodě se dělaly kruhy širší a širší. Husy vylezly na břeh. Vlnky se utišily.« Stejně i články o štěňatech a jiné články popisují nebo líčí zevnější a dětem známé jevy a s nimi spojené dojmy. Tak třeba líčení o tom, jak hoši dělali draka, nemá obsahové náplně, ale spokojuje se tím, že otec s dětmi sestavoval jeho kostru a lepil papírový ocas z proužků. Dobrá metodická stránka tohoto slabikáře zůstala nevyužita, protože se při čtení úmyslně nerozšiřoval dětský obzor. Jednostranné zaměření Frumarova slabikáře na stránku dějově zábavnou ochuzuje jej o poučný obsah.

Formálně jazykové hledisko zvítězilo nad hlediskem vzdělavatelným. Doslovně je to vyjádřeno v průvodci k první čítance trojdílné: »K výchově rozumové není ovšem čítanka nezbytným základem.« (17) Didaktický materialismus vyvolal v život nové učební předměty (prvouku a vlastivědu), aby odtrženě zůstal pro slabikář jenom formální výcvik jazyka. Euržoasní pedagogika měla pro reálné vzdělání nové učební předměty, jejichž těžiště bylo v koncentraci místních a časových

fakt. Nepodařilo se je však vtěsnat do učebního rámce, takže slabikář byl ochuzen o učivo, které patřilo do druhé jeho souvislé části. Novými učebními předměty propagovány konservativní tendence domovědného partikularismu a vlastenectví. V našich školách nezdomácněly, neboť přesahovaly rámec jejich obecně výchovné působnosti.

Byl to právě Frumarův Slabikář, který udělal místo Tůmově prvouce sestavené podle vídeňského Jordanova vzoru. Souměrnost a vyváženost výchovně vzdělávacího působení národní školy tím se již od elementární třídy narušila. Vzápětí nato pedagogický individualismus počátkem století přináší k nám ohlasy výzkumu mládeže, které objektivisticky, ale vážně sledoval František Čáda studiem dětské řeči a jež byly i mezi našimi praktiky propagovány výzkumem dětského slovníku. (18) Bylo to pod vlivem Layových.⁷

V důsledku toho je i *Slabikář pro školy obecné*, vydaný roku 1898, od Adolfa Frumara a Jana Jursy s obrázky Mikuláše Alše spíše vítězstvím psacího písma nad knižním tiskem v počátečním údobí než pokrokem v obsahu věcně vzdělávacího čtení. Čtení literárně poučné a zábavné má sice články od nejlepších autorů a těží z lidové poesie, postrádá však učebního zaměření a jest zcela episodické, takže se v něm neuplatňuje ani obvyklá tradiční orientace učby sezónní podle počasí a tím méně ještě lokální. Pouze hodnota článků od Tolstého a to, co je pod vlivem lidové poesie spolu s Alšovými ilustracemi, proteplují nám tento významný tisk v dějinách české školy národní.

Poslední náš slabikář z konce minulého století, zpracovaný Adolfem Frumarem, byl poznamenán neblahým výsledkem prohrané kampaně pokrokové didaktiky s oficiální školskou byrokracií. Jeho koncepce přináší velmi dobrou literární formu, uměleckou ilustraci Mikuláše Alše a i vhodnou náplň pro souvislejší články sloužící k procvikův základu čtení. Pokud však jde o poznatkové články s učivem reálným, převažuje forma nad obsahem, episodická náplň nad faktem. I když se dobře bez nesnází čtou články Vítr. Husy. Štěňata. Bouřka. Co se líhne z housenky? Bubák — jejich motivem jsou zevnější dojmy (Šátek ve větru; kruhy na vodě; přenášení štěňátek; blesk, hrom, strach ze tmy). (Viz II. Příloha: Frumar, Jursa: Slabikář.) Jinak jsou obsahově chudé a nerozšiřují poznatkový okruh malého čtenáře. Frumarův slabikář je metodicky dílem vyspělého postupu hláskování, v němž je látka ke čtení mistrně literárně zpracována. Po stránce poznatkové je souvislé čtení zato poměrně chudé, neboť výběr látky byl upravován podle zřetel technické přístupnosti pořadu probíraným písmen. Frumar dbal však rozmanitosti, nepřetěžoval texty, takže jsou zajímavé a dětem pochopitelné. Soustřeďoval je v ústředních situacích (kos, str. 30, zajíc 31, žába 32, srna 34, hon 38, pekař 39,

⁷ Základní naše vědomostí v tomto oboru prvně u nás vědecky zpracovával František Čáda a publikoval v předválečných Pedagogických rozhledech. Bylo to *»Studium řeči dětské«* 1906, *»Zásoba a povaha mluvy dětské«* 1907, Pod vlivem těchto prací byl vzburzen širší zájem, takže Vilém Küller publikuje statě *»Z pozorování o dětech«* (Ped. rozhledy 1909, 1911). Současně s ním pracuje theoreticky i prakticky v tomto oboru Josef Kubálek: *»Dítě šestileté po stránce tělesné i duševní«* (Ped. rozhledy 1911). Venkovští praktici obírali se otázkou typu českého dítěte, jeho nadáním i slovníkem. Kubálek vyšetřoval děti před vstupem do elementárky za pomoci svých chovanců: *»Praktický výcvik chovanců na pedagogických«* (Ped. rozhledy 1912).

Bohužel nedospělo se k praktickým výsledkům, které by oplodňovaly vyučování naší elementárky, neboť měly povahu kvantitativní. Rovněž i překlad Jana Mauera Hallový statě *»Obsah mysli dětské při vstupu do školy«* (Praha 1912, vydal Josef Šustal, str. 17—66) přináší toliko extensivní rozbor poznatků doložený soupisem jmen předmětů. Tak na práh t. zvnové školy vstupuje objektivismus, který končil v reformismu.

ponocný 43, náš pes 46, žabka 51, ptáci 58, požár 65, rybář 73, dudák 77 a pod.). Tyto situace byly oživeny klasickými ilustracemi Mikuláše Alše. Nutno přiznat, že Frumar vybíral učivo, jež mělo reálný vztah ke skutečnosti, ale didakticky je nezpracovával s hlediska jednoty jazyka a poznání.

Frumarův Slabikář nám představuje poslední hranici, až kam se došlo u nás počátkem tohoto století ve směru liberalistické pedagogiky: Znamená to nivelisaci učení věcného, jež se nedomáhá širších jednotnicích hledisek věcného učiva. Učivo se atomisuje tak dalece, že myšlenková práce v elementárce je pouhý výklad pojmu jednotlivých slov (viz Jar. Vágnera, Úvod do vyučování reáliím dle nových čítanek Jursových, 1908, str. 26—27): co slovo, to pojem. Tím nastoupena cesta, která končí v elementárních čítanek literárním výrazem s neúplným výchovným účinkem, poněvadž se opominula věcně vzdělatelná stránka. Když Frumarův Slabikář nastoupil cestu formalismu ve čtení, tehdy ve věcném učení se dostávala prvouka na scesti didaktického materialismu.

Učivo odtržené od procesu poznávání nevtělovalo se do jazyka žactva, neboť bylo bez myšlenkové páteře. Tak tomu bylo na přechodu kapitalismu do etapy imperialismu, kdy předstíraný pokrok ve školství nevěnoval pozornost věcnému učivu, jež má své těžiště v kultuře myšlení a jednání.

Průvodce k první čítance trojdílné, kterou vydal Jan Jursa roku 1901 ve spolupráci s čítankovou komisí, nám prozrazuje příčiny, proč tento slabikář má povahu jednostranně literární. Původně byl pověřen komisí sestavití slabikář Antonín Janů, který k tomu činil i přípravy. Hájil stanovisko, aby čítanka byla pouze učebnicí jazykovou, literární a neobsahovala články z reálií v pojetí Antonína Tille. Toto stanovisko neuhájil, ale proti slabikáři přesto nebylo činěno námitek. Janů však odstoupil od práce a vzdal se členství v komisí. Po něm byl získán zkušený praktik Adolf Frumar, který během čtyř měsíců sestavil slabikář, a to podle zásad, na kterých se oba autoři slabikáře (Frumar a Jursa) ustanovili, a to na základě materiálu dodaného od Janů, který jej získal od K. Hartmanna, Jana Suchardy a Jana Kozáka. Z toho vyplývá, že Frumar pracoval na osnově slabikáře podle zásad, které byly úředně přijaty a při nichž byly vyloučeny články s povahou výrazně vzdělatelnou a poučující.

Přes nesporné hodnoty, jež jsme uvedli, měl Frumarův slabikář po stránce obsahové značné nedostatky, a to v tom, že se malý čtenář podceňoval a nevěnovalo se u něho rozvoje poznání, myšlení a řeči. Tento způsob práce nebyl však zaviněn oficiálně se strany úředních recesentů, jak tomu bývalo dříve, kdy se obsah slabikářů nivelisoval na přání školské byrokracie a biskupských konsistoří. Stalo se tak přímo pro požadavek zástupce venkovského učitelstva. Důvody k tomu byly ve zdánlivě pokrokovém názoru na funkci čítanky, která neměla být učebnicí reálií, toliko učebnicí jazykovou a literární. Nepřihlížela k nerozlučitelnosti rozvoje jazyka s rozvojem myšlení, což je nejdůležitější právě pro stupeň elementární. Mimo slabikář byla uhájena v čítanek zásada, aby byly články nejenom literární, ale i vzdělatelné a věcně poučující. To podnítilo Antonína Janů k resignaci, ačkoliv jeho požadavek, pokud se týká slabikáře, byl uznán a Frumar jej podle jeho intencí realizoval.

Tak nutno konstatovat, že náš nejlepší slabikář Frumarův s ilustracemi Alšovými, který jest plným právem počítán ke klasickým knihám české školy, je po stránce obsahové chudý a neodpovídá zvědavé povaze českého dítěte, které se od svých nejmladších let, jakmile se pohybuje na vlastních nohou, stále vyzpovídá

a dotazuje, neboť je plně zvědavosti zjistiti věci lépe než je zná. Tím nepodceňujeme literární cenu této učebnice čtení, která je důležitá ve vývoji elementárního čtení, neboť reprezentuje vrchol naší české metody hláskovacího čtení. Nelze však zavíratí oči před stavem naší pedagogiky na přelomu století, která ve svých převážně pokrokových snahách zhusta neviděla před sebou jasně perspektivu budoucího vývoje a pobloudila. Právě tento slabikář jest dokladem toho, jak se pochybilo v zásadní otázce vzdělání na škole národní, když se již od třídy elementární rozlučovalo vzdělání věcné od vzdělání jazykového. Tento stav byl dobově podmíněn.

S h r n u t í:

Přes reakčně oficiální snahu snižovat obsah učiva na minimum, didaktický vývoj věcného učení ve slabikářích jeví tendenci vzestupnou. Tak už v osvěcenských slabikářích, přes jejich nepřiměřenost celé náplně poznatkové, jsou patrný zárodky základního učiva. Jsou to orientační znalosti o vlastním těle žákově, o činnosti jeho smyslů, data o nejbližším okolí, a to jak o přírodě, tak i ve společnosti. Výklady o řemeslech a živnostech jsou v těchto slabikářích přejaty z Komenského *»Světá v obrazech«*. Jejich zevrubnost byla nemístná, což si neuvědomovala osvěcenská utilitární výchova. Přes to je v nich zřetelný okruh vědomostí z valné části obecně vzdělatelných. I když se přitom jednalo o nezpracované učivo, bylo toto učivo proniknuto pokrokovým prvkem pedagogického optimismu, který vycházel z víry ve výchovnou moc slova, jež poučuje.

Osvěcenské slabikáře byly normativní, učivo se upravovalo se zřetelem k budoucímu povolání žactva, normovala se i metoda učení a praxe byla odstupňována podle třídní příslušnosti žactva. Ale už v těchto slabikářích i pouhé snůšky slov měly svůj záměr, neboť byly přejaty z živého jazyka lidové řeči. Základní učivo v nich již má patrné stopy, které se jeví v orientačních člancích o nejbližším okolí žáka i časově podle kalendáře. Posléze výklady o řemeslech a hospodářských pracích jsou odrazem tehdejší hospodářské a společenské skutečnosti. Nelze tudíž pochybovati o vzdělávací hodnotě tohoto učiva, které bylo pokrokově zaměřeno.

Katolický slabikář Vinařického z doby konkordátu měl v sobě ovzduší let padesátých, takže proti slabikářům osvěcenským má povahu výrazně konservativní. Ale i v něm jest již všechno ono základní učivo z osvěcenských slabikářů ve značně zdokonalené formě literární, která těmto slabikářům zaručila neobyčejnou oblibu, takže se udržely až do let sedmdesátých a mnohé rýmované články Vinařického byly přejaty i do slabikáře liberalistického, kde plnily svůj úkol až do konce století, ba až do světové války.

Také v Slabikáři Vinařického je patrný vliv tehdejší české literatury. Rakouské cenzuře se nepodařilo zcela jej oklestit tak, aby svěží tón rytmické novočeské řeči v něm nepůsobil a nestal se oblíbeným u malých čtenářů po několik pokolení. Slabikář vytvořil při vyučování podnětné ovzduší, které se přibližovalo hravé mentalitě dětského věku. Tím se bezděky otvíral obzor dětskému myšlení, i když nebyla vypracována vhodná učební forma ani postup, ale pouze učiněn náběh k přiměřenějšímu předávání poznatků. Vykládá se o dni a o noci, o měsíci a hvězdách. Dokonce jak působí účinky slunce na změny v přírodě. Typicky zvonivý verš Vinařického nahrazoval formu výkladu; ale i v těchto rýmovaných episodách a hříčkách uvádí se mládež do základního učiva v domácím prostředí souznačně s pojetím mateřské školy J. A. Komenského.

Slabikář liberalistický nemohl přerušit spojení se svým předchůdcem, i když jeho autoři vypracovali si plán pro učivo věcné s hlediska přírodovědného. Pokud se týče formy, slabikář Štastného, Lepaře, Sokola vypsěl u nás ke značné úrovni tohoto vyučování. V jejich pojetí jest již jasně vyjádřen záměr, aby z věcného učiva byly vybírány jenom nejpodstatnější základní složky učiva. Buržoasní ideologie ke konci století opouštěla ve výchově své pokrokové zaměření a dělala ústupky školské byrokracii, takže si tím vysvětlíme, proč vlastně v těchto slabikářích se pokračuje v duchu starého katolického slabikáře. Tím sice nebyl přerušen vývoj základního učiva věcného v rámci jazyka, ale uvolnilo se spojení s jazykem.

Liberalistický slabikář od Štastného, Lepaře a Sokola byl plánován záměrně podle samostatné osnovy, v níž bylo rehabilitováno úřední normou potlačované učivo přírodovědné. Ve shodě s přirozenou methodou Komenského zaměřeno učivo na žáka a na vývoj jeho mluvy. Leč i když úřední normy potlačily toto zaměření, zcela je nezhatily. Pouze se tím více zesílilo spojení s domácí tradicí, v níž názor podřízen jazyku. Učivo prvé čítanky pak bylo čerpáno přímo z prvních původních prací Vinařického. Neužala se totiž u nás německá domovědná prvouka s učivem stabilisovaným mimo vývoj řeči a myšlení žactva. Kolísalo se ze systému na systém, nebyl to Graserův dům sám o sobě, ani Denzlova školní světnice, ani Lutzovy roční časy. Přes toto bloudění *»První čítanka pro obecné školy«* měla na svou dobu solidní zpracování, takže ještě dnes je příkladem dobré didaktické práce. A právě v ní se dospělo k zodpovědnému plánu pro věcné poučné čtení ve slabikáři. I když nebyl tento plán bez ústupu proveden, nutno uznat, že dospěl k určité vyváženosti, která nebyla ani v čítankách Klicperových sestavených podle německé předlohy Josefa Heinricha. Česká prvá čítanka nebyla tak dalece přetížena látkou z realii jako německá čítanka Heinrichova a podle ní Klicperova.

Na přelomu století věcné učení značně již vyspělé dostává se právě vlivem liberalistické ideologie do izolace samostatného vyučovacího předmětu u nás pod jménem prvouky. V tomto předmětě nejde již tolik o základní všeobecně vzdělávající hodnoty výchovné, ale o vyučování, jímž se třídně ovlivňuje žactvo venkovské, aby chápalo venkov v idealisované podobě.

Proto také Frumarův slabikář, který je posledním článkem vývoje našich slabikářů, má základní učivo pouze v povídkách ze života zvířat, dětí a přírody. Tehdejší pedopsychologické metody vedly k objektivismu i v praxi školní, která směřovala k atomisaci vyučování na větev jazykovou i věcnou od stupně elementárního. Základní učivo ztratilo již svou jednotu.

Frumarův Slabikář ve znamení literárně a psychologicky přiměřených článků opustil linii věcně vzdělavatelného učiva. Tady nepřekvapuje, že úřední činitelé učinili ústupek při elementární učbě. Zkušené praktici, jako Josef Klika a j., udrželi však věcnou náplň v ostatních dílech čítanek. Ustoupilo se bohužel učitelskému veřejnému mínění o potřebě prvouky, neboť tenkrát v Rakousích německé učitelstvo už vyučuje podle E. Jordanových *»Materialien für den Anschauungs — Unterricht in den Elementarklassen«* (Viedeň, I. vydání 1885, V. 1901). Vyučováno tudíž podle vzoru stabilisovaného učiva prvoučného, jež k nám uvádí polooficiálně Josef Tůma novým spisem *»Vyučování prvouce na školách venkovských«* (I. knižní vydání 1904, jako příloha knihovny »Školy našeho venkova« r. 1903). — Znamená to definitivní vyloučení věcného učiva z elementárních čítanek. Z toho důvodu nám není možno sledovat, jak se odráží reálná náplň v dalších elementárních čítankách.

Místo učiva je v nich pouze třišt elementárních poznatků. Tento stav trval až do nyní používaného slabikáře.

Podstatný výtěžek našeho rozboru slabikářů je ten, že ve všech slabikářích se vyskytuje látka věcného učení jako učivo společensky nutné. I když bylo úředně normováno, učitelstvo působilo na jeho výběr a metodickou úpravu ve směru vývoje a pokroku. Proto i když oficiální tendence byly nivelisující, společenský život do té doby působil i na školy, takže v nich se zesiloval význam mateřského jazyka i věcného vyučování ve třídě elementární. Tyto vlivy se ve slabikářích křížují a mezi sebou zápolí a tím tříbí jakost vyučování. Proto také látka věcného vyučování nemá jenom povahu praktickou, ale vede žactvo k tomu, aby uvědoměle se orientovalo ke skutečnosti jak pomoci smyslů, tak i prostředkem navozených pojmů, jež dětem objasňovaly vztahy prostředí. To byly u nás počátky věcného učení, které byly dobově podmíněny a vyvíjely se v tom směru, aby podporovaly rozvoj řeči i poznání žactva. Tak se vytvářela domácí tradice tohoto učení, které se rozvíjelo pod vlivem didaktiky Komenského tím, že navazovalo na názornost a do školy od elementárního stupně uvádělo nový spisovný jazyk.

Považujeme věcné učivo v našich slabikářích za zárodky základního učiva, které zevnější názor zpracovávalo i jím rozhojňovalo jak zásobu slovní, tak i obratnost mluvy žactva. Ve staletém vývoji se tak věcné učivo vypracovalo, že v něm můžeme mít dnes metodický nástroj pro přístup žactva k poznání objektivní skutečnosti. V tom je právě patrný znak základního učiva, jako učiva společensky nutného.

Příloha I.

Srovnání věcně náplně nejpoužívanějších slabikářů českých od roku 1854 do roku 1901.

Karel Vinařický: Slabikář. 1854—1873.

Čtení souvislé, poučné.

Cvičení smyslů a řeči.

Čísla. Jaké jsou věci. Co kdo činí. Jak se něco činí. Jak se něco děje? Kam? Kdy? Kde? Proč? K čemu?

Čítanka: 1. Vidím. 2. Slyším. 3. Mluví. 4. Hrávám. 5. Chodím. 6. Cítím. 7. Zvířátka také cítí. 8. Dobře číh bližnímu svému! 9. *Poslouchej!* 10. Zdvořilost a ochotnost. 11. Medvěd a včely. (Veselý kousek). 12. Poctivost. 13. Liška a kachna. 14. Vděčná Anna. 15. Ptáček v zimě. 16. Dobrý syn. 17. Člověk a skrívánek. 18. Buď ochotný. 19. Ptáci. 20. Buď upřímný. 21. Vlastovička. 22. Neodkládej. 23. Pacholci a děvečky. 24. Nezlob se. 25. Láska Boží. 26. Mluv vždy pravdu. 27. Počet živočichů. 28. Tak se chovej. 29. Kvítí. 30. Sv. František Salský. 31. Pastýřové u jeslí. 32. Tři sv. králové. 33. Dvanáctiletý Ježíš. 34. Ježíš přítel dítěte. 35. Sv. Mikuláš. 36. Den a noc. 37. Týden, měsíc a rok. 38. Sucho. 39. Bouřka. 40. Žaludy. 41. Jihnutí. 42. Výstrahy. 43. Modlitby. 44. Pravidla školákův.

Šťastný, Lepař, Sokol: Čítanka I. osmidílná, 1877—1889.

1. Milý Pán Bůh. 2. Dobrý počátek. 3. Dobrý pořádek. 4. Tichý záček. 5. Hodná Bětuška. 6. Píseň o hodném dítku. 7. Tělo moje. 8. Části hlavy. 9. Části obličej. 10. Budu se umývat. 11. Části paží. 12. Ruce moje (*Vinařický*). 13. Nohy moje (*Vinařický*). 14. Vidím. 15. Oči moje (*Vinařický*). 16. Co zrakem pozorujeme. 17. Opatrný Petr. 18. Slyším. 19. Uši moje (*Vinařický*). 20. *Poslouchej!* 21. Čichám, okouším. 22. Opatrná Verunka. 23. Hmatám, cítím. 24. Mé srdéčko také cítí (*Vinařický*). 25. Číh dobře bližnímu! 26. Myslím, mluvím, jsem člověk! 27. Mluví (*Vinařický*). 28. Buď upřímný. 29. Výstrahy. 30. Duše. 31. Kůň. 32. Můj koník. 33. Jak pes slouží člověku. 34. Myslivec číhá na zajíce. 35. Užitek zvířat čtvernohých. 36. Kout. 37. Slepice. (Erben, lidové.) 38. Pasačka (*Vinařický*). 39. Holubička (*Vinařický*). 40. Liduška holubička (*Vinařický*). 41. Konipásek. (Erben, lidové.) 42. Kdo ví, co je to? (Erben, lidové.) 43. Zvířátka také cítí. (*Vinařický*). 45. Člověk a skrívánek (*Vi-*

nařícký). 46. Sup a čáp (*Vinařícký*). 47. Kterak žáby na sebe pokřikují. (Erben, lidové.) 48. Mravenci a včely (*Vinařícký*). 49. Mouchy a komár. 50. Kolik živočichů (*Vinařícký*). 51. Jablůň. Stromy. 52. Kdo tomu rozumí. (Erben, lidové.) 53. Co z rostlin

se vyrábí. 54. Křemen. Nerosty. 55. Užitek nerostů. 56. Den a noc. 57. Den a rok. 58. Píseň letní (*Vinařícký*). 59. Hra na vojáky. 60. Kdo to uhodne? (Erben, lidové.) 61. Ptáček v zimě (*Vinařícký*). 62. O Bohu. Rakouská hymna.

Poznámka: Slabikář pro katolické školy z roku 1854 má již prvky základního učiva pro cvičení smyslů a řeči, jež jsou zároveň návodem k orientaci žactva v nejbližším okolí i v denním a ročním čase. První čítanka z r. 1877 uvádí do soustavy tato cvičení, která přitom už zabíhají do reálného učiva. V čítance jsou přejaty *Vinaříckého* články, což nasvědčuje tomu, že oba slabikáře souvisely náplní i zpracováním.

Klicperova První čítanka z r. 1870 podle J. Heinricha z němčiny uvádí soustavu věcného učiva, jež má látku upravenou podle reálií, a tím opouští element. pojetí věcného učení.

Frumarův slabikář drží se naproti tomu domácí tradice názorného učení, zpracovává souvislé texty přiměřeně elementárnímu čtenáři. Obsah věcného učení, pokud je do slabikáře zařazen, je už metodicky upravován se zřetelem k psychologii dítěte. Tento způsob znamenal krok kupředu. Ale rozdvojení věcného vyučování do zvláštních hodin prvouky ochudilo speciální metodiku o to, aby se v souvislosti s jazykovým vyučováním mohla zdokonalit. Všechny čítanky elementárního čtení po Frumarově slabikáři znamenaly odstup od jednotné praxe věcně jazykové a tím nastává rozklad této elementární praxe, která upadá do formalismu.

Příloha II.

Srovnání věcné náplně nepoužívanějších slabikářů českých od roku 1854 do roku 1901.

Klicpera, První čítanka. Podle J. Heinricha, 1870.

Jaké věci jsou:

Co kdo činí. Jak se něco děje. Kde se něco děje. Kam. Odkud. Kdy se něco děje. Proč. K čemu.

Čtení poučné.

- I. Tělo člověka. Oči, uši. Ústa. Ruce. Nohy. Čistota.
- II. Člověk dle stáří a údové rodiny. Dětská láska. Bratr a sestra.
- III. Potrava člověka. Modlitba před jídlem. Modlitba po jídle. Mlsný pudlík.
- IV. Oděv člověka. Čistotná holubička.
- V. Obydlí člověka. Hádanka. Jiskra.
- VI. Duše lidská. Srdéčko.
- VII. Škola. Hoch a psík. Nezlob se.
- VIII. Kostel. Zvonek. Modlitba ranní. Modlitba večerní. Poctivý chlapec.
- IX. Město a jeho obyvatelé. Kovář.
- X. Ves a její obyvatelé. Dobrotivý Bůh.
- XI. Zvířata domácí. Dřevěný koníček. Lživý ovčák. Hádanka.
- XII. Zahradka. Květiny v zimě. Včelka. Neodkládej. Mladý štěp a pachole.
- XIII. Pole a louka. Dítě a skřivánek. Láska Boží.
- XIV. Les. Zelené město. Útrpný chlapec.
- XV. Voda. Potůček.
- XVI. Země a vřduch. Vítr.
- XVII. Den a noc. Měsíček.

XVIII. Rok. Hodiny. Píseň letní. Vlaštovička. Hra na vojáky.

XIX. Pán Bůh. Andělíček. Bůh ví všechno. Ježíš přítel dítek. Psanička.

Frunar-Jursa, Slabikář, 1898—1091.

Čtení poučné a zábavné.

- Co selihne z housenky.
Na poště (národní). Pofoukej. Cestování (národní). Bouřka.
Cesta do školy (národní).
Modlitby (národní).
Rodiče (národní).
Dědoušek (F. L. Čelakovský).
Nemohl se učit (z Malých novin pro mládež).
Chudobný chlapec (Tolstoj).
Pozdravuj (povídka).
Bubák (z Malých novin pro mládež).
Vítr (Tolstoj).
Vojsko (Božena Štourková).
Králíček (Božena Štourková).
Husy (Tolstoj).
Štěňata (Tolstoj).
Zvířátka hospodářů (národní).
Začátek a konec (národní).
Říkadlo o zajáci (národní).
Slepička a kohoutek (národní).
Říkadlo o kvítí (národní). Drak (po-hádka).
Říkejte rychle (národní).
U koho nejraději (F. L. Čelakovský).
Cos dostal (národní).
O poslušných kozlátkách (národní pohádka).
Rakouská národní hymna.

Literatura

1. Jungmann, Josef, *Historie literatury české*, Praha, 1849, str. 128.
2. Kubálek, Josef etc., *Naše slabikáře*. Praha, 1824, str. 23.
3. Fechner, H., *Die Methoden des ersten Leseunterrichts*. Berlin, 1882, str. 25 n.
4. Jakubec, Jan, *Nejstarší slabikáře české*. Pedagogické rozhledy, IX., 1899, str. 387.
5. Fechner, *Die Methoden*, s. 114—116. Viz dále Frumar Adolf, Původce metody hláskovací. Beseda učitelská, IX., 1877, str. 389—390, 401—402.
6. Kádner, Otokar, *K dějinám českého slabikáře v době obrození*. Pedagogické rozhledy, XXI., 1908, str. 18.
7. Felbiger, Ignác, *Kniha methodní II.*, 1877, str. 315—329.
8. Peitl, *Kniha methodní*, Praha 1824, str. 65, 73, 193.
9. Vinařický, Karel, *Čítanka malých*, Praha, 1850, str. 45—51.
10. Vinařický, Karel, *Kytka básniček*, Praha, 1852, str. 38—45.
11. Vinařický, *Kytka*, str. 29.
12. Karla Aloise Vinařického *Korespondence a spisy pamětní*. III. Praha, 1914, str. 138—139, list 170.
13. Vinařický, *Korespondence*, III, str. 254—256.
14. Vorbes, Tomáš, *Navedení k psacímu čtení*. Hradec Králové, 1854, str. 21, 30—31, 36—38, 110.
15. Štastný, Lepař, Sokol, *První čítanka pro školy obecné*, Praha, 1877, Rukopisné vydání s methodickým rozbořem XVI, str. 97.
16. Adolf Frumar, Jan Jursa, *Průvodce k Slabikáři*. Praha, 1899, str. 25.
17. Jursa, Jan, *Průvodce k první čítance trojdielné*. Praha, 1901, str. 11.
18. Tůma, Josef, *Výzkum řeči dětské na škole venkovské*. Škola našeho venkova, VIII, 1903, str. 1—7.